

A. ŠLIOGERIS

TOMISTINĖS IR V. SOLOVJOVO IDĖJOS A. DAMBRAUSKO-JAKŠTO FILOSOFIJOJE

A. Dambrauskas-Jakštas buvo vienas aktyviausių ir ryškiausių buržuazinės Lietuvos klerikalizmo ideologų. Kartu su kitais neoscholastinės filosofijos šalininkais (S. Šalkauskiu, P. Dovydaičiu, P. Kuraičiu ir kt.) jis padėjo teorinius tos ideologijos pamatus, buvo vienas energingiausių katalikybės filosofijos modernintojų Lietuvoje. Kovodamas su materializmo, ateizmo bei socializmo idėjomis, A. Jakštas stengėsi perkelti į Lietuvos kultūrinę-filosofinę dirvą naujausios krikščioniškos filosofijos (neotomizmo, V. Solovjovo visuotinybės filosofijos) metodologinius principus ir tuo būdu sustiprinti klerikalinės ideologijos pozicijas. Pastaruoju metu buržuazinių emigrantų spaudoje daug dėmesio skiriama klerikalinės ideologijos kūrėjų (tame tarpe ir A. Jakšto) pažiūrų analizei ir apologijai. Todėl ir tikslinga marksistinės metodologijos pagrindu paanalizuoti A. Jakšto pasaulėžiūros santykį su tomizmu bei V. Solovjovo filosofija. Tokia analizė padės išryškinti kai kuriuos specifinius Lietuvos klerikalinės ideologijos momentus, atskleisti jos vidinius prieštaravimus ir reakcingą pobūdį.

A. Dambrauskas-Jakštas buvo bene ištikimiausias V. Solovjovo filosofijai iš visų buržuazinės Lietuvos filosofų, kuriems pastarojo idėjos darė didesnę ar mažesnę poveikį. Pavyzdžiui, S. Šalkauskis, iki Friburgo studijų gana nuosekliai laikęsis „visuotinybės filosofijos“, vėliau radikaliai revidavo savo pasaulėžiūros principus ir galutinai išsivadavo iš Solovjovo įtakos. Kitiems lietuvių filosofams (I. Tamošaičiui, J. Lagiui, V. Mykolaičiui, K. Sidaravičiui) Solovjovo filosofija buvo trumpalaikio akademinio domėjimosi dalykas. Tuo tarpu A. Dambrauskas-Jakštas Solovjovo autoritetą pripažino visą gyvenimą. Dar 1880—1881 metais, studijuodamas Peterburgo universiteto Fizikos-matematikos fakultete (tuo metu A. Dambrauskas buvo dvidešimtmetis jaunuolis), jis klausė Solovjovo filosofijos paskaitų, kuriomis, matyt, buvo sužavėtas, nes netrukus pradėjo sistemingai studijuoti šio filosofo veikalus. O 1936 metais, prieš pat mirtį, viešoje kalboje A. Dambrauskas-Jakštas V. Solovjovą pavadino

savo mokytoju¹, tuo būdu dar kartą pademonstruodamas „ištikimybę“ jo filosofinėms idėjoms.

Tačiau, nežiūrint tokios pagarbos rusų filosofui, labai sunku apibrėžti Solovjovo filosofinių idėjų įtakos Jakšto pasaulėžiūrai pobūdį. Reikalas tas, kad Jakštas nesukūrė visiškai savarankiškos, išbaigtos filosofijos sistemos. Netgi apie jo pasaulėžiūros nuoseklumą kalbėti tenka labai atsargiai. Tam trukdė savotiškas Jakšto universalumas bei jo teorinės veiklos „practicizmas“. Jakštas buvo praktikuojantis kunigas, bažnyčios veikėjas, teologas ir politikas, krikdemų ideologas, publicistas ir matematikas, logikos specialistas, filosofas, lingvistas ir literatūros kritikas, poetas, mokslo populiarintojas, žurnalų redaktorius, vertėjas ir t. t. Jis pirmiausia buvo ne mokslininkas teoretikas, bet aktyvus reakcingos ideologinės kovos prieš materialistinę pasaulėžiūrą, revoliucinį darbo žmonių judėjimą dalyvis. Ideologinės kovos aktualijos nustumdavo į ant-rajį planą poreikį sistemingai išdėstyti filosofines idėjas.

Visi filosofiniai straipsniai turi publicistikos, populiarios literatūros bruožų. Kiekvienas straipsnis paskirtas vienai ar kitai palyginti siauros apimties problemai. Gvildenamos problemos dažnai viena kitai tolimos, nevienodai svarbios ir reikšmingos filosofiniu požiūriu. Be abejo, sprendamas atskiras filosofines problemas (pvz., materijos atsiradimo ir jos esmės, pažinimo, religijos ir mokslo santykių), Jakštas buvo priverstas suformuluoti bendruosius savo pasaulėžiūros principus.

Dėl Jakšto straipsnių fragmentiškumo yra nelengva išaiškinti, kokią vietą jo pažiūrose užima V. Solovjovo idėjos. Nors savo filosofiniuose straipsniuose (pvz., rinkinyje „Mokslas ir tikėjimas“) Jakštas mini Solovjovą itin dažnai (čia jį cituoja, propaguoja kai kurias jo idėjas), tačiau juose nepateikia sistemingo visuotinės filosofijos išdėstymo, kritikos ar bent kiek detalesnio jos vertinimo. Tik savo laiškuose S. Šalkauskiui jis šiek tiek aiškiau, atviriau ir, svarbiausia, bendresniu požiūriu apibūdina Solovjovo filosofiją ir pateikia jos vertinimą, tačiau ir čia pasigendame sistemingumo bei konkretumo.

Nepaisant to fakto, kad Jakšto pasaulėžiūra nebuvo sisteminga, nėra labai sunku surasti tas pagrindines idėjas, kurias sudarė jo pasaulėžiūros pamatai. Pabrėžtina, kad šios teorinės idėjos buvo organiškai susietos su praktiniais politiniais Jakšto įsitikinimais. Jos turėjo tarnauti „katalikiškai akcijai“, katalikų bažnyčiai ir teologijai, sutvirtinti krikdemų ideologijos audinį. Jakštas nebuvo akademinio tipo filosofas ar teologas-teoretikas, bet gyveno to meto Lietuvos politinio bei kultūrinio gyvenimo aktualijomis.

¹ A. Jakšto žodis.—„Naujoji Romuva“, 1936, Nr. 10, p. 218.

Viena iš svarbiausių Jakšto mėgiamų ir propaguojamų idėjų buvo religijos ir mokslo sandraugos idėja. Jis svajojo apie plačią visos žmonių žinojimo sintezę, kuri turėtų įvykti ateityje ir apimtų religiją, teologiją, filosofiją bei mokslą. Šiuo atžvilgiu Jakšto „pilnutinio žinojimo“ idealas sutampa su V. Solovjovo „pilnutinio žinojimo“ modeliu. Beveik neabejotina, kad ši visą gyvenimą puoselėta Jakšto idėja buvo inspiruota V. Solovjovo. Jakštas rašė: „Mano mokytojas V. Solovjovas tam tikslui (t. y. tiesai pasiekti,— A. Š.) rekomendavo pilnutinį žinojimą. Tuo vardu jis vadindavo gilesnę pozityvios teologijos, racionalinės filosofijos ir eksperimentinio gamtamokslio sintezę“².

Kaip ir Solovjovas, Jakštas buvo giliai įsitikinęs, kad „pilnutinis žinojimas“ yra ne tik pasaulio ir žmogaus pažinimo, bet, kas ypač svarbu, pasaulio aktyvaus keitimo ir dorovinio žmogaus tobulinimo įrankis. „Pilnutinis žinojimas“, Jakšto manymu, turi išgelbėti žmoniją, įveikti tą kultūrinę, socialinę bei dvasinę krizę, į kurią yra patekęs dabarties žmogus, nes visų šiuolaikinio žmogaus nelaimių priežastis, pasak jo, yra žmonių proto ir valios siaurumas, nesugebėjimas bei nenoras surasti pilnąją religinę-filosofinę tiesą. Proto siaurumas pasireiškia tuo, kad žmonės, pažinę tik vieną tiesos dalelę, laiko ją absoliučia tiesa. Tokie žmonės, Jakšto žodžiais tariant, yra „pusmintytojai“ arba tiesiog „pusgalviai“. Jie suabsoliutina arba religinį, arba filosofinį, arba mokslinį absoliučios tiesos aspektą ir atskiria jį nuo kitų. O absoliuti tiesa, Jakšto aiškinimu, yra pagrindinių žmogaus dvasinės veiklos formų (religijos, filosofijos bei mokslo) sintezė.

A. Jakštas įrodinėjo, kad šios pilnutinės sintezės ieškojęs Aristotelis, Tomas Akviniėtis, lenkų mąstytojas Hėnė-Vronskis (Hoene-Wronski) ir Vladimiras Solovjovas. Visus šiuos mąstytojus jis priskyrė „placiapročių mintytojų“ kategorijai, priešpastatydamas juos „siaurapročiams“. Skirtumas tarp vieno ir kitų esąs tas, kad „pirmieji ieško gyvos išminties, antrieji — tenkinas vien šaltu mokslu; pirmieji stengias savo tyrimuose prieiti pirmąją visako priežastį, antrieji dažniausiai tą priežastį arba visai atmeta, tenkindamiesi antrykščių priežasčių tyrimu, arba, pažinę pirmąją priežastį, ignoruoja antrykščias“³.

Didžiausiais „pilnutinio žinojimo“ filosofinės sintezės autoritetais Jakštas laikė Tomą Akviniėtį ir V. Solovjovą. Labai įdomu, kad šiuo požiūriu Jakštas V. Solovjovą vertino labiau negu Tomą Akviniėtį, kuris, kaip žinia, buvo oficialus katalikų bažnyčios filosofas, o tomizmas — kanonizuota ir visiems katalikams (ypač kunigams ir teologams) privaloma filosofija. Reikia pastebėti, kad Jakštas, kunigas ir katalikų teologas,

² Ten pat.

³ A. Dambrauskas-Jakštas, *Užgesę žiburiai*, K., 1930, p. 423.

straipsniuose, skirtuose viešumai, vengdavo lyginti Solovjovo ir Tomo Akviniečio pažiūras vienu ar kitu klausimu, tačiau kartais ir čia švelnia forma praslysdavo jo simpatijos rusų idealistui. Recenzuodamas S. Šalkauskio disertaciją, kurioje analizuojama V. Solovjovo pasaulio sielos koncepcija ir negailestingai iš tomistinių pozicijų kritikuojiama „visuotinybės filosofija“, Jakštas rašė: „Bet jei autorius (t. y. S. Šalkauskis,— A. Š.) mano, kad būsimosios platesnės ir gilesnės filosofiškos sintezės tvėrėjas gali rariai praeiti pro šalį, nepažvelgęs į V. Solovjovo filosofiją, tai, mūsų išmanymu, jis labai klysta. Nes nei pas vieną šios gadinės vakarų filosofą Dr. Šalkauskis neris tiek krikščioniškų elementų, tokios minčių kilnybės ir tokio gyvo atsinešimo į gyvenimo klausimus, kaip pas Solovjovą“⁴.

Dar aiškiau Jakšto simpatijos V. Solovjovui ir savotiškas nepasitenkinimas tomistine doktrina juntamas privačiuose laiškuose S. Šalkauskiui. Čia jis nuolat įrodinėja, kad V. Solovjovo filosofija yra daug pranašesnė už Tomo Akviniečio doktriną, nes „angeliškojo daktaro“ laikais žmonija buvusi žemesnėje pažinimo pakopoje.

Kalbėdamas apie sintetišką ateities filosofijos (pilnutinio žinojimo) idealą, Jakštas ragino papildyti tomistinę doktriną Solovjovo idėjomis. Jis tvirtino, kad „ideali krikščioniškoji filosofija būtų ta, kuri įstengtų suvesti harmoningon sintezėn seną tomizmą su nauja slavų (Vronskio ir Solovjovo) filosofija“⁵.

Jeigu Šalkauskis norėjo „sukatalikinti“ visuotinybės filosofiją, tai Jakštas siūlė „susolovjovinti“ oficialiąją tomistinę filosofinę doktriną: „Tomizmas — tai filosofija „celnago žnanija“, bet ne XX, tik XIII šimtmečio. Katalikų bažnyčia jos laikosi, kaip man rodos, vien ex necessitate, nes nieko geresnio pas save neturi, o Solovjovo filosofijos beveik visai nežino. Be to, ir pati naujausioji scholastika žiūri į viską fiksizmo atžvilgiu, ima viską in esse, tuo tarpu šiandien jau, rodos, užtektinai paaiškėjo, jog jokia filosofija „celnago žnanija“ yra negalima, atmetant tveriamosios evoliucijos principą, nepripažįstant kosmogoniškojo, geogoniškojo, biologiškojo ir historiškojo procesų, aiškiai parodančių, jog vyriausis tvarinijos dėsnis yra panta rei, viskas yra in fieri, o nieko in esse“⁶.

Taigi, galvodamas apie ateities „pilnutinio žinojimo“ idealą, Jakštas siūlė statiškąją „philosophia perennis“ doktriną papildyti V. Solovjovo krikščioniškojo evoliucionizmo idėjomis ir įvertinti naujųjų laikų gamtos mokslų, ypač darvinizmo, evoliucinės biologijos laimėjimus. Apskritai šis

⁴ A. Dambrauskas-Jakštas, St. Šalkauskio disertacijos „L'ame du monde dans la philosophie de Vladimir Soloviev“ recenzija.—„Draugija“, 1921, Nr. 34, p. 156—157.

⁵ Cituota iš: S. Šalkauskis, Kun. A. Dambrauskas, mano mokytojas ir kritikas. — „Logos“, 1938, p. 24.

⁶ Ten pat.

Jakšto piešiamas idealus „pilnutinio žinojimo“ paveikslas visiškai atitinka V. Solovjovo didžiosios mokslo, teologijos bei filosofijos sintezės modelį. Šiuo klausimu rusų idealistas Jakštui buvo neabejotinai pirmaeilis autoritetas, nustūmęs į antrąjį planą Tomą Akvinietį. Tačiau Solovjovo „pilnutinis žinojimas“ Jakštui buvo tik tolimos ateities uždavinys, abstraktus ir miglotas idealas, t. y. tai, ko dabar nėra, bet kas gali ir turi būti. Kaipgi pats Jakštas siekė „pilnutinio žinojimo“? Ir ar yra šiame siekime Solovjovo sintezės pėdsakų?

Konkrečios Jakšto pastangos realizuoti „krikščioniškąją sintezę“ daugiau primena pseudomokslines tomistines spekuliacijas, negu poetizuotas Solovjovo „pilnutinio žinojimo“ vizijas. Straipsnyje „Šalin siauraprotystė“ „pilnutinio žinojimo“ idėją Jakštas išreiškė formule $X=R+F+S$, kur R yra religija, F— filosofija, S— mokslas. Konkretesnio šios formulės apibrėžimo arba paaiškinimo Jakštas nedavė. Solovjovo mintis apie „pilnutinį žinojimą“, kaip teologijos, filosofijos ir mokslo sintezę, Jakšto interpretacijoje buvo labai supaprastinta. Neaišku, kaip iš šio sumavimo turėtų atsirasti „laisvoji teosofija“ (Solovjovo terminas), kaip absoliučios tiesos reiškėja ir totalinio dorovinio žmonijos tobulinimo instrumentas. Reikia pastebėti, kad Solovjovo „pilnutinio žinojimo“ idealo nekonkretumas palieka subtilesnį ir įtikinamesnį išpūdį, negu tiesmukiškas Jakšto bandymas sukonkretinti ir supopuliarinti šią idėją. Solovjovo „didžiosios sintezės“ dvasios šioje formulėje jau nėra.

Bandydamas konkrečiai pritaikyti šią formulę, kaip bendrą metodologinį principą, Jakštas negalėdavo išvengti prieštaravimų. Pavyzdžiui, mokslo ir religijos santykius jis apibrėžė taip: „... tikybos kovos su mokslu tik tuomet nebus, kai tikybos ir mokslo sritys bus pripažįstamos nesusiduriamomis lygiagretėmis, gulinčiomis visai atskirose plotmėse. Norint tų kovų išvengti, reikia pripažinti, kad kas kita yra tikyba, kas kita mokslas“⁷. Neaišku, kaipgi, vadovaujantis šiuo principu, galima (ir reikia) suderinti religiją ir mokslą „pilnutinio žinojimo“ pavidalu, kuris turėtų būti religijos ir mokslo sintezė, o ne jų atribojimas. Praktikoje Jakštas naudojo būtent šį atribojimo principą, kuris tarnavo jam kaip loginis argumentas tuo atveju, kai reikėdavo atremti per daug pavojingus gamtamokslinių aiškinimų įsiveržimus į religijos sritį. Kaž gamtos mokslo duomenys akivaizdžiai prieštaraudavo pagrindinėms religijos dogmoms, Jakštas skubėdavo pateikti šį savo argumentą, bet, jeigu iš mokslo duomenų buvo galima daryti teologines išvadas, jis nepastebėdavo „esminių“ skirtumų tarp religijos bei mokslo ir gana laisvokai pastarąjį „priversdavo“ įrodinėti biblijos tiesas.

⁷ A. Jakštas, *Mokslas ir tikėjimas*, K., 1930, p. 312.

Pavyzdžiui, iš radioaktyvumo fakto Jakštas darė išvadą, kad materija dematerializuojasi, kad ji gali išnykti. Vadinasi, materija nėra amžina, o sutverta dievo. Kadangi mokslas nieko negali pasakyti apie materijos atsiradimo faktą, tai čia, Jakšto manymu, yra dievo valdos. Evoliucijos teorija — tai tik gamtos mokslo hipotezė, kuri toli gražu dar nėra patvirtinta ir objektyviai pagrįsta. Todėl filosofas ragina priimti tik tokį evoliucijos proceso modelį, kuris neprieštarautų bibliniam tvėrimo aktui. Jeigu dar prisiminsime teologinius Jakšto samprotavimus, įvilkus į matematinių formulių rūbą, tada bus visai aišku, kad filosofas stengėsi apsaugoti religiją nuo mokslo ten, kur mokslas jai pavojingas, ir paremti religiją gamtos mokslo argumentais ten, kur tai galima padaryti, nepažeidžiant elementariosios logikos taisyklių.

Aiškiai matyti, kad tokio pobūdžio mokslo, religijos ir filosofijos sintezė neturėjo nieko bendra su Solovjovo „pilnutinio žinojimo“ idealu, apie kurį Jakštas svajoto ir kalbėjo savo laiškuose Šalkauskiui. Šis savavališkas mokslo duomenų interpretavimas teologijos požiūriu geriausiu atveju gali tarnauti kaip ideologinis instrumentas. Bet jis yra labai toli nuo didžiosios žmogiškojo pažinimo sintezės, kuri turėtų tapti naujo žmogaus ir gamtos pasaulių tvėrimo pagrindu ir kurios siekė V. Solovjovas bei A. Jakštas.

V. Solovjovo „pilnutinio žinojimo“ modelis Jakštui buvo priimtinas veikiau kaip savotiškas filosofijos idealas, kaip ateities dalykas, kurį galima rekomenduoti tiems, kam priklausė ateitis (pvz., S. Šalkauskiui), bet kurio praktiškai realizuoti tuo metu nebuvo galima. Jakštas, klerikalų ideologas ir politikas, gerai suprato, kad Solovjovo idealizmas neturi nieko bendra su kasdienybės praktika. Šiai kasdienybei jis pasiūlė tegu ir mažiau idealistišką, tegu truputį jėzuitišką, tačiau žymiai realesnę ir, svarbiausia, jo straipsnių skaitytojams prieinamesnę „pilnutinio žinojimo“ modelį, pasiskolintą iš neotomistų veikalų. Gyvenimo praktikoje tarp Solovjovo ir Jakšto idėjų atsirado ryški riba, kurią peržengęs, pastarasis atsidurdavo idealistinių svajonių karalystėje. Prieštaravimas tarp Jakšto-praktiko ir Jakšto-svajotojo, idealisto, matyt, subjektyviai pasireiškė kaip savotiškas psichologinio atstumo jutimas tarp savęs ir mėgiamo filosofo.

Šis jutimas buvo gili ir dažnai racionaliai nepamatuota Jakšto pagarba Solovjovui. Tos pagarbos pasireiškimai disonavo su visu lietuvių idealisto mąstymo bei rašymo stiliumi, gana sausu, skeptišku, racionalių ir kritiškų. Jakštas, kuris skelbėsi nepripažįstąs jokių autoritetų, išskyrus bibliją, evangeliją ir bažnyčios mokslą, rašė: „Galutinai į filosofiją, mano išmanymu, tegalimas tik vienų vienas atsinešimas — tai solovjoviškis: arba filosofija yra *viskas*, arba ji *tuščias proto žaislas*. Jei filosofija neapima visko, jei ji neduoda mums pilnos pasaulėžvalgos, jei ji nėra

tarnavimu vieni vienai visuotinai tiesai, apimančiai visas mūsų gyvenimo sritis, tai ji yra tuščia scholastika, niekiausias iš visų mokslų mokslas"⁸.

Šiuo požiūriu įdomus Jakšto ir S. Šalkauskio susirašinėjimas, užsiėmęs 1914 metais, kada pastarasis pasiūlė „Draugijos“ redaktoriui savo „solovjovišką“ darbą „Bažnyčia bei kultūra“. Šį darbą Jakštas su džiaugsmu priėmė, atspausdino savo žurnale ir nuoširdžiai skatino jauną filosofą toliau domėtis „visuotinybės filosofija“. Laiškų, rašytų 1914—1916 metais, tonas labai šiltas, draugiškas, truputį didaktinis. Pagrindinis viso susirašinėjimo ir diskusijų objektas — V. Solovjovo filosofija. Tačiau nuo 1919 metų Jakšto laiškuose, rašytuose S. Šalkauskiui, jaučiamas tam tikras atšalimas. Čia pat išryškėja to atšalimo ir gana oficialaus tono priežastis — S. Šalkauskio „perbėgimas“ į tomizmo stovyklą ir aštri Solovjovo filosofijos kritika. Jakštas buvo labai nusivylęs, kad Šalkauskis atsimetė nuo Solovjovo. „Taigi patarčiau ir Tamstai dar kartą atidžiai peržiūrėti tuos scholastikų teigimus, kurie Tamstą yra privedę prie atmetimo solovjoviškės „pasaulio sielos“. Solovjovui ji buvo ne vien teoriška tiesa, bet ir realus faktas. 1895 metais, važiuodamas sykį nuo Imatros Suomijos giria žiemos metu, mėnesienos šviesoje. Solovjovo draugas Velička, sužavėtas gamtos grožio, paklausė Solovjovo: „*Videl li ty Boga?*“ Į tai Solovjovas atsakė: „Vižu boginiu, mirovujū dušu, toskujuščuju po edinom Boge“. Prieš tokį asmenišką pergyvenimą niekai yra visi scholastiški argumentai, žiūrint subjektyviu žvilgsniu“⁹, — rašė Jakštas jaunajam Friburgo universiteto auklėtiniui. Kol Šalkauskis buvo ištikimas Solovjovo pasekėjas, Jakštas reikalavo iš jo kritinės ir griežtos loginės „visuotinybės filosofijos“ analizės, vengiančios racionaliai nepamatuotų, intuityvių teiginių ir mistikos. Kai Šalkauskis pradėjo preparuoti „visuotinybės filosofiją“ intelektiniu tomistinės dialektikos ir scholastinės logikos skalpeliu, Jakštas, užmiršęs griežtos logikos reikalavimus, iškėlė „asmeninio pergyvenimo“ prioritetą prieš logiką. Šis principas visai svetimas tai dvasiai, kuri viešpatauja viešuose Jakšto straipsniuose. Solovjovas čia nugali Tomą Akvinietį. Matyt, gyvam bei imliam Jakšto protui sunku buvo apsiriboti siauromis viduramžių scholastikos formulėmis. V. Solovjovo filosofija jam buvo žymiai gyvesnė, patrauklesnė; joje buvo daugiau religinės nuotaikos, negu sterilizuotame Tomo Akviniečio formalizme. Todėl Jakštas simpatizavo Solovjovo filosofijai.

Iš „visuotinybės filosofijos“ idėjų, kurios Jakštui padarė didelį įspūdį, tačiau neatsispindėjo jo filosofiniuose bei teologiniuose rašiniuose, pažymėtina Solovjovo „pasaulio sielos“ idėja. Jakštas tomistinę pasaulio

⁸ Cituota iš: S. Šalkauskis, Kun. A. Dambrauskas, mano mokytojas ir kritikas, p. 17.

⁹ Ten pat, p. 43.

sampratą bandė suderinti su „pasaulio sielos“ sąvoka: „Nors krikščioniškoji filosofija iki šiol ir nėra savon sintezėn įtraukusi „visatos vėlės“, bet aš manau, kad visatos vėlė, kaipo substancialinė visatos *forma* bei pavidalas, turi savo *raison d'être* kaipo tolesnė logiška išvada iš scholastiškojo hilemorfizmo“¹⁰. Šios Jakšto pastangos suderinti aiškiai panteistinę „pasaulio sielos“ sampratą su tomistiniu dualizmu ir su oficialiaja „katalikiškąja pasaulėžiūra“ vertos dėmesio. S. Šalkauskio disertacijos recenzijoje Jakštas gana griežtai kritikavo autoriaus pastangas atmesti „pasaulio sielos“ sampratą ir įrodyti jos prieštarumą. Jis tvirtino, kad „pasaulio sielos“ idėja yra tiesioginė išvada iš aristotelinės-tomistinės ontologijos, pagal kurią pasaulio daiktai sudaryti iš materijos ir formos. „Pasaulio siela“ esanti savotiška totalinė pasaulio forma, be kurios pasaulis būtų tik besielis mechanizmas. Atmetus „pasaulio sielos“ koncepciją, anot Jakšto, labai lengva nusiristi į materializmą, kuris teologui yra nepriimtinas. Jei pasaulis yra besielis, tai jis, būdamas materialus, yra gryna mundi machina, negyvas mechanizmas, milžiniškas perpetuum mobile, amžinos materijos amžinai besisukęs sukury“¹¹, — rašė jis. Tačiau „pasaulio sielos“ koncepcija, persunkta panteistine ir spiritualistine dvasia, prieštaravo tomistinei pasaulio sampratai. Todėl ir asmeninės Jakšto simpatijos kirtosi su oficialiaja teologine pozicija, kurios šalininku jis save viešai pripažino.

Reikia paminėti, kad „oficialioje“ Jakšto filosofinėje doktrinoje atspindėjo V. Solovjovo teokratijos idealas ir dieviškosios žmonijos (богочеловечество) idėja. Šiuos du dalykus Jakštas bandė derinti su savo žmogaus esmės ir paskirties teorija. Anot jo, žmogus yra „mažas kūrėjėlis“, tęsiantis ir papildantis „didžiojo kūrėjo“ — dievo — darbą. Kurdamas materialinę bei dvasinę kultūrą, pertvarkydamas gamtą ir visuomenę, žmogus atlieka „dieviškos“ prigimties darbą. Žmogaus kūryba iš esmės yra religinio pobūdžio. Galutinis kultūrinės kūrybos tikslas, suteikiantis žmogaus ir žmonijos gyvenimui giliausią prasmę, yra teokracija. Jakštas rašė: „Atmetus teokratijos idealą, išeina, kad visas historiškasis žmonijos evoliucijos procesas neturi tikslo, yra gryna beprasmė. O tuo tarpu žmogus turi tvėrimo galę, yra mažas tvėrėjas, gyvas Didžiojo Dievo Tvėrėjo paveikslas, taigi ir turi tvirti, tvarkyti žmonijos evoliuciją sulig absoliučių teokratiškų idealų“¹². Jakštas ir šiuo atveju nepastebėjo panteistinių (prieštaraujančių oficialiai katalikų teologijai) momentų, slypėjusių dieviškosios žmonijos ir teokratijos idėjose. Neatsitik-

¹⁰ Ten pat, p. 11.

¹¹ A. Jakštas, St. Šalkauskio disertacijos „L'ame du monde dans la philosophie de Vladimir Soloviev“ recenzija, p. 156.

¹² Cituota iš: St. Šalkauskis, Kun. A. Dambrauskas, mano mokytojas ir kritikas, p. 35.

tinai E. Trubeckojus, dualistiškai interpretuodamas „visuotinybės“ filosofiją“ ir bandydamas ją savotiškai „sukatalikinti“, visiškai atmetė spiritualistinę socialinę Solovjovo utopiją, išvelgdamas joje per daug didelę „žemiškojo“ elemento persvarą, t. y. panteistinius momentus. Tuo tarpu Jakštas Solovjovo teokratijos variantą su jo socialiniu utopizmu laikė neatskiriama „katalikiškos pasaulėžiūros“ dalimi. Kita vertus, Solovjovo dievžmogis, mistinis-religinis realaus žmogaus „ekstraktas“ labai sunkiai derinasi su pragmatine, blaivia ir realistine Jakšto žmogaus, kaip „mažo kūrėjo“, koncepcija.

Kadangi Jakštas buvo veikėjas reakcingos „katalikiškos akcijos“, kuri turėjo tikslą kovoti su materialistine pasaulėžiūra, ateizmu, laisvamybe ir ypač su darbo žmonių revoliuciniu judėjimu, socializmo bei komunizmo idėjomis, tai jis labiausiai brangino Solovjovo duotą pravoslavybės ir socializmo kritiką, katalikų bažnyčios ir Romos popiežiaus primato pripažinimą, griežtai negatyvų nusistatymą materializmo, ateizmo ir „lėkštojo“ pozityvizmo atžvilgiu.

Iš tiesų nelengva nustatyti, kuriai tradicijai artimesnė Jakšto filosofinė pasaulėžiūra: solovjovinei spiritualistinei ar tomistinei intelektualistinei. Vieni autoriai, visai pagrįstai remdamiesi Jakšto populiariąja publicistika, jo filosofines pažiūras priskiria aristotelinei-tomistinei tradicijai. Pavyzdžiui, I. Tamošaitis teigė, kad „Jakštas-Dambrauskas taip pat par excellence intelektualistas, kaip kad Aristotelis ir Tomas Akvinielis. Aristotelio ir Tomo Akvinielio intelektualizmas buvo labiau nukreiptas į formalinę žinojimo pusę, o Jakšto-Dambrausko — daugiau į materialinę“¹³.

Tuo tarpu A. Maceina tvirtino, kad „tomizmas Jakštui buvo ir liko tik išviršinis drabužis, po kuriuo slėpėsi visai kitokio pobūdžio filosofija“¹⁴.

Kadangi Jakštas, matyt, neturėjo griežtai susistemintos, užbaigtos filosofinės pasaulėžiūros, dėl to joje galėjo gana taikiai sugyventi katalikų teologija ir Solovjovas, tomizmas ir gamtamokslinis objektyvizmas, Hėnė-Vronskis ir matematika. Jakšto simpatijos buvo V. Solovjovo ir etiškai aktyvios, socialiai kryptingos spiritualistinio tipo filosofijos pusėje. Tačiau daugumoje jo filosofinių straipsnių ir teologiniuose-filosofiniuose veikaluose „Pikto problema“ (1935) bei „Aukščiausias gėris“ (1937) vyrauja tomistinė dvasia. Vaizdžiai išsireiškus, viename jo sąmonės sluoksnyje viešpatauja V. Solovjovas, kitame — katalikiškoji teologija ir „angeliškasis daktaras“. Jakštas bandė laviruoti tarp tomizmo ir solovjovinio spiritualizmo, pagal situaciją atiduodamas pirmenybę tai vienam, tai

¹³ I. Tamošaitis, Adomas Jakštas — Aleksandras Dambrauskas.— „Vairas“, 1930, Nr. 10, p. 7.

¹⁴ A. Maceina, Jakšto filosofija.— „Naujoji Romuva“, K., 1938, Nr. 11, p. 267.

kitam. Taigi jo negalima laikyti nei uoliu Solovjovo pasekėju, nei nuosekliu tomistu. Jakštas, gerbdamas rusų filosofą, bet niekada akiai nepasiduodamas jo idėjinei hipnozei, kaip ir dera doram bei sąžiningam katalikų kunigui, sugebėjo išlaikyti pagarbų atstumą tarp savo ir Solovjovo pasaulėžiūros. Kita vertus, Jakštas neišliko ir tomistinės tradicijos ribose, nes „visuotinybės filosofija“ buvo jo slapta „meilė“ ir filosofinis idealas. Nelabai tikslu būtų tvirtinti, kad Jakštas bandė sintetinti tomizmą su Solovjovo idėjomis. Jis tik kalbėjo ir svajojo apie tokios sintezės, kaip tolimos ateities dalyko, galimybę. Kitus katalikų filosofus jis ragino neuilstamai siekti šios totalinės sintezės, pats tenkindamasis paprasčiausiu gamtamokslinių atradimų teologizavimu.

Marksistinės filosofijos požiūriu visų žmogaus pasaulio suvokimo būdų sintezė, apie kurią svajojo Jakštas, yra iš principo nerealizuojama utopinė svajonė, spekuliatyvi konstrukcija. Bandytas sujungti religiją ir mokslą, tikėjimą ir kritinį mąstymą (tiksliau sakant, pajungti mokslą religijai) pasmerktas nesėkmei dėl „ontologinio“ religinio ir mokslinio pasaulio suvokimo būdų nesuderinamumo.

Jakšto pasaulėžiūros antinomija labai įdomi ir gana tipiška psichologiniu požiūriu. Čia susiduriame su tokia situacija, kada oficiali žmogaus padėtis visuomenėje, jo atliekama socialinė funkcija priverčia propaguoti idėjas (šiuo atveju tomizmą), kurios neatitinka jo asmeninių dvasinių polinkių, jo psichologinės struktūros ir slopina natūralų potraukį visai kitokio tipo filosofinėms idėjoms. Kaip katalikų kunigas, krikdemų ideologas Jakštas privalėjo ir stengėsi būti tomistu; kaip žmogus, kaip filosofas jis linko V. Solovjovo filosofijos pusėn. Aišku, socialinių, ideologinių A. Jakšto pozicijų požiūriu ši antinomija tarp tomizmo ir visuotinybės doktrinų nebuvo esminė. Ir neotomizmo, ir visuotinybės filosofija galėjo būti panaudota klerikalinės ideologijos teoriniam branduoliui sukurti. Dar daugiau, šios dvi religinės bei filosofinės koncepcijos „papildo“ viena kitą: visuotinybės koncepcija pagyvina statišką „*philosophia perennis*“ doktriną dinaminiais (evoliucionizmo) elementais. Dėl to kovai su materialistine pasaulėžiūra, marksizmo bei socializmo idėjomis Jakštas panaudojo abi koncepcijas, nepaisydamas asmeninių simpatijų V. Solovjovo doktrinai.